

Prins Karls Uppfostringsinrättning För Fattiga Barn

©copyright Mauritz Henriksson 2009

Till vardags, av befolkningen på Gålö, kallad för "Inrättningen". Många, förutom Gålöborna har hört talas om den. Men ganska få vet vad denna "Inrättningen" faktiskt var. Det förekommer uppfattningen, dock ej bland Gålöborna, att det skulle vara vanartiga eller till och med medellösa barn. Så var inte fallet alls. Inget av barnen fick ha psykiska eller fysiska hinder för sin utveckling. Däremot var deras hem och familjeförhållande inne i Stockholm diskutabla. Ensamstående föräldrar under fattiga omständigheter. Alkoholism och kriminalitet var andra orsaker. Dåvarande polismästaren i Stockholm, Olof af Wannqvist, insåg på 1820-talet dessa barns omöjliga situation. I följande kortfattade sammanställning försöker jag beskriva vad Prins Karls "Inrättning" För Fattiga Barn faktiskt var. Prins Karl som givit namn åt Inrättningen, föddes i maj 1826 och blev sedan Kung Karl XV. Han hade alltså inget med bildandet av Inrättningen att göra. Uppgifter har jag hämtat ur Inrättningens minnesskrift vid 100-årsjubileét 1930, samt boken En Stiftelse i Tiden, Gälöstiftelsen 1831 – 2006. Fotografier av äldre datum finns på Stockholms Stadsarkiv. Färgfoton har jag själv tagit.

Polismästaren Olof af Wannqvist hade idéer om en inrättning redan 1826. Till en början fick han stöd av många, och pengar samlades in. Men sedan tyckte några att det var olämpligt att ställa en sådan inrättning under en furstlig persons skydd. Idén lades på is, och de insamlade medlen överlämnades till den redan befintliga "Sällskapet för öm och sedlig modersvård."

År 1830 tog Wannqvist åter tag i idén. Denna gång tillsammans med dåvarande Pastor Primarus Johan Olof Wallin. Den senare skrev då ett uppprop i syfte att införskaffa donationer.

Delar ur upppropet citerar jag här:

"...att af sådana barn, som hafva ovärdiga eller inga föräldrar, samla de mest vanlottade inom en tjenlig lokal vid de år då deras själsanlag vanligen få sin riktning för livstiden, således ungefärligen från 7 till 14 a´ 15 års ålder.

Der skola de torftligen födas och klädas, undervisas i religion och de för en hvar nödigaste kunskaper och färdigheter, finna tillfälle att utveckla sina naturliga anlag för särskilda hantverk och yrken, och i synnerhet vänjas till arbetsamhet,, ordning,, snygghet och lydnad."

Uppropet är undertecknat i november 1830 av Johan Olof Wallin och Olof af Wannqvist.

Johan Olof Wallin

Olof af Wannqvist

År 1831 gjordes rikliga donationer vilket ledde till inrättningens första fastighetsköp i hörnet Högbergsgatan – Skaraborgsgatan, den 16 december 1831. Dessutom disponerade Inrättningen en av Växelundervisnings-sällskapetets byggnader vid Prästgårdsgatan. Fastigheten renoverades under 1832. Vid ett sammanträde i september 1832 valdes Wannqvist till Inrättningens styresman. Den 22 november samma år inskrevs de första barnen, 5 pojkar och 3 flickor. Vid slutet av året hade antalet barn stigit till 14 pojkar och 12 flickor.

Verksamheten var således redan igång när det första konstituerande sammanträdet hölls den 23 maj 1833. Närvarande då var:

Överståhållaren J.W. Sprengporten
Pastor Primarus J.O. Wallin
Direktören C. Arfwedsson
Professorn E.G. Göthe
Grosshandlarna G. Hegardt och F. Sterky

Polismästaren Wannqvist deltog inte i sammanträdet på grund av sjukdom. Han avsåg sig också uppdraget som Inrättningens styresman. Istället valdes Överståthållaren J.W. Sprengporten till styresman. Polismästaren Wannqvist avled sedan 3 juni 1834.

Nästa fastighet som Inrättningen kom att äga var nr 12 i kvart. Hästen (senare Tjärhovsgatan 28). Den skänktes genom gåvobrev av änkefru Sara Carolina Kindelius i juli 1837.

I februari 1843 skänkte Maria Christina Enström änka efter sidenfabrikören Z. Fagerlund, genom gåvobrev egendomen nr 113 i kvarteret Suggan mellan Wollmar Yxkullsgatan och Prästgårdsgatan. Gåvan var förknippad med villkoret att Inrättningens verksamhet skulle flytta dit. Tomten bestod av nära 2 tunnland mark, och huvudbyggnaden skulle komma att rymma ca 100 barn.

Efter renovering och ombyggnader hade hela verksamheten flyttat dit i slutet av december 1847. Inrättningen blev kvar där till de flyttade till Gålö. Huset vid Högbergsgatan eldhärjades i slutet av samma år och såldes.

Verksamheten bedrevs med donationer och avkastning därav. Ekonomin var under 1830-talet mycket god. Från 1832, med 26 barn, hade antalet stigit till 105 barn åren 1838 – 1841. Sedan hölls ungefär det antalet fram till 1851. Från slutet av 40-talet sjönk tillgångarna så att man tvingades minska antalet barn. Det minskade till 87 barn 1852 och 75 i juli 1853.

Den till Inrättningen
donerade fastigheten
vid Wollmar Yxkullsgat
- Prästgårdsgatan

Skolundervisningen gick till så att barnen satt på skolbänken varannan dag, måndag, onsdag, fredag, och undervisades i hantverksyrken tisdag, torsdag, lördag. Verkstäder fanns för skräddare, skomakare, snickare och smeder. Flickorna hjälpte till i köket och undervisades i allehanda hushållsgöromål.

I slutet av 1850-talet föreslogs att flytta ut verksamheten från stadsmiljön till landet. Man ville komma bort från den anstaltslika formen.

Styrelseledamöterna grosshandlare Fröberg och handlande Lindström hade fått i uppdrag att leta reda på någon lämplig egendom på landet. Flera förslag på egendomar fanns. Bl. a. Herrö i Ösmo socken. Till sist bestämdes att köpa egendomen Stegsholm på Gålö till summan 170 000 Rdr.

Den 6 oktober 1860 fick herr Fröberg i uppdrag att, tillsammans med advokatfiskal Hörstadius, avsluta inköpet av nämnda egendom. Den 1 november meddelade Fröberg styrelsen att egendomen Stegsholm på Gålö inköpts till den angivna summan. Herr Fröberg fick sedan uppdraget att säga upp befintliga kontrakt med arrendatorer och torpare på Gålö. Han skulle också införskaffa nödvändiga inventarier för Inrättningens verksamhet.

Gålö hade fram till början av 1850-talet ägts av Årsta Gods (i Österhaninge). När arvingarna efter brukspatron Carl Fredrik Bremer sålde Årsta 1853, delades Gålö av och köptes av tobaksfabrikören Wilhelm Hellgren från Stockholm. Hela Gålö utom byn Sunnansund, som redan på 1700-talet hade donerats till innevånarna där. Den donationen har en alldeles egen historia

Tobaksfabrikören Hellgren sålde i sin tur Gålö 1856 till handlanden H. Windruva från Waxholm. Windruva tillsammans med en svåger avverkade det mesta av öns skog. De uppodlade ca 150 tunnland av skogsmarken till odlingsbar mark, men gjorde sedan konkurs. Det var då Inrättningen köpte Gålö.

Vid slutet av år 1860 bodde det på Gålö 157 personer, 82 maskön och 75 kvinnskön. I hela Österhaninge socken 1621 personer. År 1882 var siffran för Gålö 177 maskön och 137 kvinnskön. Då var Inrättningens personal och fosterbarn medräknade.

Det kan också vara värt att nämna att gården Bondäng (på sydvästra Gålö) från början inte heller tillhörde Årsta Gods. Bondäng inköptes 1786 av dåvarande Baron Fredric Fleming på Årsta. Bondäng tillhörde på den tiden Västerhaninge socken och församling.

Genom Inrättningens försorg införlivades dock den delen av Gålö med Österhaninge socken och församling 1864.
År 1861 skrevs det nya arrendekontrakt med alla gårdarna på ön. Utom med Sunnansundsborna.
När Gålö köptes fanns det tjugo gårdar och torp. Plus gamla Bihagen som revs på 1870-talet och Tomta Båtsmanstorp, numera Brunstorp. Inrättningen byggde sedan upp ytterligare sex.

Inrättningen försökte sedan vid flera tillfällen köpa in byn Sunnansund. Bl. a. rekommenderade 1907 års revisorer att så skulle ske. Det lyckades dock inte. Därför är den byn fortfarande upp-styckad på privata ägare.

Kontrakten hade tre avdelningar, med 10 – 15 punkter under varje. Jag återger här nedan utdrag ur dessa.

Några av punkterna i förkortad version:

1. Åbon mottager hemmansdelen efter syn, och avträder likaledes efter syn...Då uppsägning å någondera sidan skett före Thomæ dag, åbon avflyttar ett år efter därpå följande 14 mars.

6 Till byggnad, reparationer och stängsel, som av direktionen prövas nödiga, erhålles behöfligt virke samt övriga materialier och rudlmaterier, utom halm, att hämtas efter anvisning, och i mån av behov.

7 För varje fosterbarn erhåller åbon årlig betalning med:

R:dr 120 för barn under och inom 8:e levnadsåret			
" 110	"	9:e	"
" 100	"	10:e	"
o. s. v. till			
" 40	"	16:e	"
" 30	"	17:e	"

8. Barnen överlämnas till fosterföräldrarna med nödig beklädnad, varjämte består helgdagskläder, för gossar: Tröja, byxor, väst, mössa och överplagg. För flickor: Klädning, huvudkläde, halsduk och överplagg.

Åbon förbinder sig:

1. Att under arrendetiden väl hävda och underhålla den till honom upplåttna hemmansdelen till jord, hus, väg och stängsel...

2 Att årligen, så länge han hemmansdelen på här fastställda villkor brukar, före den första februari betala fastställt arrende, därvid likvid av den ersättning, som han för vårdade fosterbarn kan äga uppbära, kommer att med honom uppgöras.

6. Att gemensamt med övriga åbor underhålla vägarna på Gålö efter indelning.

10. Att såsom egna barn kristligen uppfostra, kläda, föda och väl vårda de barn han av direktionen anförtros.

11. Att i allting föregå de till honom lämnade fosterbarn med exempel av gudsfruktan, sedlighet, flit, snygghet och ordning, samt härunder tillika inöva dem i lantmannagöromål och därvid använda dem som egna barn.

12. Att noga hålla dem till regelbunden skolgång under den tid, och i den ordning, som härför av direktionen bestämmes.

Åbon förbjudes:

1. All jakt och djurfångst på Gålö's område.

5. Att från hemmansdelen bortföra eller försälja ved och andra skogseffekter, hö, halm eller gödsel.

9. Att vid sjukdomfall söka hjälp hos kvacksalvare eller använda vidskepliga kurer.

10. Att låta andra än fosterbarnen begagna för dem bestämda högtidskläder. ... Överträder åbon någon av de i avdelning III ovan upptagna punkter förverkar han därigenom sin rätt att hemmansdelen vidare bruka, och underkastar sig att genast, utan tillgodojutande av fardag, därifrån avflytta..

Inköpet av, och flytten till, Gålö gillades naturligtvis inte av alla. Flera röster hade höjts mot ett sådant tilltag. Bl. a. ansågs det stora avståndet från Stockholm försvåra styrelsens tillsyn av verksamheten. Arrendatorernas förmåga att "handhava barnens uppfostran" ifrågasattes. Även de höga kostnaderna, förutom inköpet, för iordningställande av byggnader m.m. skulle belasta ekonomin.

Sysslomannen Lundbäck, som var initiativtagare till en förflyttning till landet, bemötte dock all kritik. Det skulle ju senare visa sig att alla protester kom på skam. Visserligen höll han med om att styrelsen skulle få lång resväg vid sina tillsyner. Men för barnen skulle det bli positivt att komma ut till naturen, och bort från den ohälsosamma stadsmiljön.

Den 5 juni 1861 flyttade de första barnen, 26 gossar, till Gålö. Den 10 juli flyttades 11 flickor. De fick då sina nya hem hos arrendatorer på landet. Vid årets slut hade hela verksamheten flyttat ut.

Inrättningen gjorde efterhand många och stora förbättringar. Investeringar gjordes i nya bostadshus och ekonomibyggnader. Man byggde skolhus och i början av 1900-talet ett badhus. Ett ångverk för drift av både kvarn och såg. 1903 köptes ön Stora Rotholmen, som tillhörde Ornö socken, för 2 100 kronor. Som donation fick Inrättningen en tredjedel av egendomen Edholmen 1907. Edholmen tillhörde inte Gålö, men den gränsade till Stegsholm. Man köpte sedan resterande del av egendomen, och fick då med Botvidshyddan, som var ett kapell med plats för 120 personer.

Botvidshyddan

Stegsholm för utbildning av de äldre barnen och för hantverk. Tidigare arrendegården Berget, vid

Det som fanns kvar av skogen efter Windruvas skövlingar vårdades, och ny skog planterades. Så småningom blev Inrättningen självförsörjande på virke och brännved.

Barnens uppfostran och skolundervisning stod i fokus. Några byggnader byggdes vid

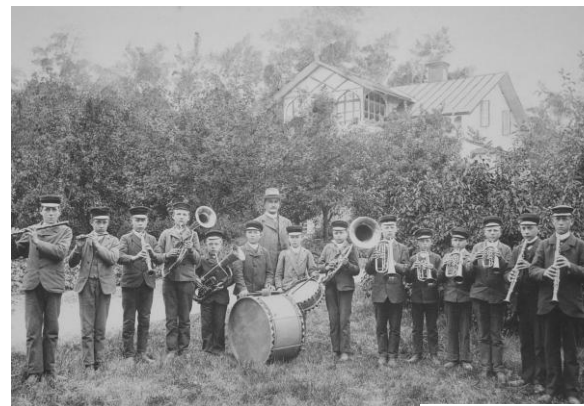
Askvik, blev en av tre roteskolor för de yngre. Den fungerade så mellan 1865 och 1915. Man använde samma system som tidigare, med varannandags undervisning.

Från början var undervisningen endast avsedd för fosterbarnen. Detta ändrades senare så att även arrendatorernas egna barn fick gå i samma skola.

Småskolan Berget med elever och lärarinnan

Förutom de sedvanliga skolämnen och hantverks-kunskap, kom det genom en donation även att bildas en musikorkester. Direktören August Reinhold i Stockholm skänkte ett antal mässings- och träinstrument. Året därpå anställdes en musiklejare. Därmed var Gålöpojkarnas musikkår en verklighet.

Musikkåren

Dessutom ombesörjde Inrättningen att barnen/ ungdomarna fick begå nattvarden och konfirmeras.

Inrättningen hade i medeltal ca 80 – 90 barn utplacerade hos arrendatorerna.

På de flesta gårdarna fanns 4 fosterbarn. En bit in på 1900-talet sjönk antalet barn till ca 60 fram till 1930. Därefter minskade antalet ytterligare. Den 1 juli 1940 hade samtliga fosterbarn lämnat Inrättningens verksamhet på Gålö. Lokalerna vid Stegsholm arrenderades sedan av Stockholms läns Hushållningssällskap.

Konfirmander vid Gålö 1915

Erik Holmström, Pastor Edvander, Ivar Öberg och

Bernhard Holmström,

Hjalmar Svensson, Anton Karlsson, Edvin Bodéus, Oskar Nilsson, Hjalmar

Endrell, Johan Jansson, Gustaf Larsson

Judit Andersson, Ruth Karlsson, Karin Brodén, Vilma Eriksson och Olga

Jansson

Syskolan

1948 sålde Inrättningen, eller Gålöstiftelsen, hela Gålö till Stockholms Stad för 3 825 000 kr. Gålöstiftelsen förvaltar ett ansevärt kapital vars avkastning går till stipendier och ungdomsverksamhet.

Detta är en starkt komprimerad beskrivning av den s.k. "Inrättningen". Min avsikt är bara att ge läsarna en liten inblick i densamma. Mycket mer finns att läsa i minnesskriften "Prins Karls Uppfostringsinrättning För Fattiga barn 1830 – 1930", samt "En stiftelse i Tiden, Gålöstiftelse 1831 – 2006". Därutöver rekommenderar jag gärna Tore Eliassons bok "Gålö, Strövtåg i Tid och Rum".

När barnen kom till sina fosterföräldrar, hade de en korg och en "byrå" med sina kläder i. "Byrån" var en säng som fälldes ut till natten